

**СТАРОДАВНІЙ ЄГИПЕТ В КИЄВІ: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ НА СКЛІ
(КОЛЕКЦІЯ НЕГАТИВІВ НА СКЛІ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМИ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКИХ
ПРЕДМЕТІВ В ІНСТИТУТІ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ)**

Олена РОМАНОВА

*Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, 01001, м. Київ, Україна, e-mail: olenaromanova@yahoo.com*

Стаття відкриває досі невідому сторінку історії київських музейних колекцій давньоєгипетських пам'яток у другій половині 1930-х рр. У фокусі дослідження опинилися візуальні джерела – негативи на склі з колекції Наукового архіву Інституту археології НАН України. В цій збірці можна виокремити дві групи негативів. Перша (32 одиниці) – це репродукції низки ілюстрацій деяких книг, написаних німецькою, англійською, французькою, італійською, польською та російською мовами. Схоже, що ці негативи є частиною ілюстративного ряду до якоїсь книги, що присвячена історії та культурі Стародавнього Єгипту. До другої групи негативів (108 одиниць) належать зображення, зроблені в процесі реставрації давньоєгипетських пам'яток у реставраційних майстернях Всеукраїнського музейного городка, починаючи від 1935 р. На цих негативах можна виокремити такі об'єкти, як дерев'яні саркофаги, ящик для ушебті, мумії та їхні частини тощо. В сумі вдалось ідентифікувати 12 артефактів, зокрема, два дерев'яні саркофаги з колекції університету Святого Володимира, один із яких походить із так званого Лоту № 6 дару хедіва Єгипту різним країнам в 1893–1894 рр.

На підставі аналізу візуальних матеріалів із НА ІА НАН України, а також текстуальних документів із інших архівів зроблено висновок, що реставрація давньоєгипетських пам'яток здійснена відомим українським художником і реставратором Миколою Касперовичем. Цей дослідник (який відомий як реставратор українського та європейського станкового живопису й ікон) був заарештований та розстріляний 1938 р. під час репресій розгорнутих радянською владою проти українського інтелектуального співтовариства. Тому ця його діяльність та спадщина забуті протягом десятиліть і лише щойно відкриті заново. Ця стаття дає змогу побачити окремі епізоди його реставраційної діяльності.

Ключові слова: пам'ятки Стародавнього Єгипту, історія музеїв Києва, реставрація давньоєгипетських пам'яток, Микола Касперович, негативи на склі НА ІА НАН України.

Дослідження присвячене аналізу візуальних джерел, які дозволяють побачити в усіх сенсах цього слова раніше невідому сторінку історії української музейної справи, а саме, як українські дослідники першої половини минулого століття працювали з пам'ятками Стародавнього Єгипту, які зберігали в музеях Києва. Разом з тим це дослідження продовжує тематику студій Галини Олександрівни Станиціної про негативи на склі, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України, оскільки ці розвідки висвітлюють ситуацію з частиною колекції негативів на склі, саме ту частину, яка зображає давньоєгипетські артефакти.

Співпраця з опрацювання цих негативів розпочалась 15 квітня 2016 р., від першого засідання науково-методичного семінару з історії археології та мистецтвознавства України Секції археології і давнього мистецтва ІСОМ-України та Наукового архіву Інституту археології НАН України¹. Тут будуть коротко представлені перші результати цього опрацювання.

---

¹ Г. Станиціна та завідувач НА ІА НАН України О. Каряка вирішили долучити мене до вивчення цих негативів, за що висловлюю їм щиру подяку. Також хочу подякувати за допомогу у підготовці цього дослідження та

Насамперед, варто сказати, що всі негативи, про які буде мова, зараз належать до фонду 57 “Фонд довоєнних негативів (1894–1941)”, опис 1, колекція “Стародавній Єгипет”. Всі негативи вже мають нові інвентарні номери, саме за ними і здійснено цитування в цій статті.

Отже, на разі в Науковому архіві зберігається 140 скляних негативів, що містять зображення пам’яток Стародавнього Єгипту. Оскільки колекція негативів ще не опрацьована повністю, цілком можливо, що кількість негативів, які репрезентують давньоєгипетські предмети може зрости в майбутньому.

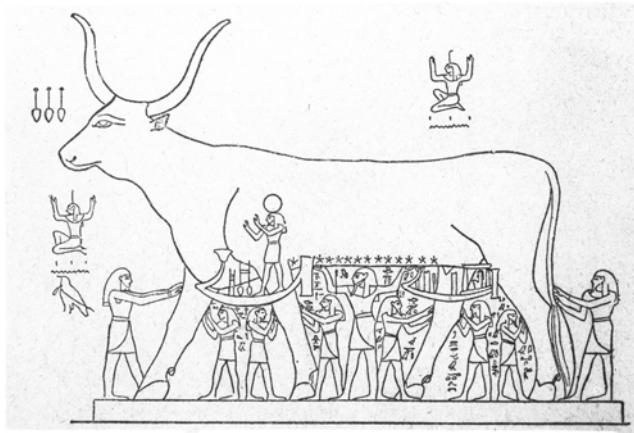

Рис. 1. Фотонегатив № 118. Репродукція єгипетської космологічної сцени, напис на папері містив підпис до ілюстрації: “16. Небо в виде коровы по религиозным представлениям египтян”

Fig. 1. Photographic negative N 118. Reproduction of Egyptian cosmological scene, inscription on a piece of paper is: “16. Heaven as a cow in accordance to religious beliefs of the Ancient Egyptians”

ної нумерації архіву. Ці номери на негативах меншого розміру (9×12 см) проставлені на самих скляних пластинах (при скануванні вони зазвичай перевернуті), і на конвертах, в які ці негативи були упаковані. Пластини більшого розміру (12×18 см) не мають нумерації на склі, вона проставлена на конвертах, але значна частина із них мають приклеєні чи вкладені в конверти листи паперу (переважно цигаркового), на яких написані не лише номери, а й назви ілюстрацій, що зображені на скляних пластинах. Опрацювання всієї наявної інформації дає підстави для висновку, що нумерація скляних пластин здійснена не тими, хто робив негативи, а пізніше, оскільки вона порушує послідовність відтворення певного об’єкту з різних боків. Низка негативів взагалі не має номерів.

Всі негативи можна поділити на дві частини, залежно від того, що на них зображено. Перша частина – репродукції давньоєгипетських пам’яток та відомих місць, наприклад, піраміди, Великий Сфінкс, храми Стародавнього Єгипту. Як правило, це перефотографовані ілюстрації з книг англійською, німецькою, французькою, італійською, російською, польською мовами. Це видно за підписами до ілюстрацій та текстом, вміщеним на сторінках поряд із ілюстраціями, які фотографували для майбутньої книги. Судячи зі змісту підписів до ілюстрацій, зроблених або на самих негативах, або на листах паперу, приклеєного до цих негативів. Це були ілюстрації до якоїсь книги, яка мала розповідати про історію єгипетської цивілізації та її культуру. Таких негативів на разі є 32 [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 109–140], серед них є пластини більшого і меншого розмірів (рис. 1; 2).

Частина із цих негативів – скляні пластини розміром 9×12 см, а частина – пластини розміром 12×18 см. Під час обмірювання виявилось, що розміри окремих негативів можуть різнитися в міліметрах, самі пластини, як правило, на декілька міліметрів більші від стандарту, але не суттєво. Здебільшого негативи збереглися добре, хоча є й розбиті на декілька частин, чи з відбитими фрагментами, іноді значними; трапляються незначні пошкодження чи втрати в деяких місцях фотоемульсії, передовсім по периметру пластини, що не заважає ідентифікувати давньоєгипетський об’єкт, зображений на світлинці. Наразі всі знайдені негативи вже скановані і готуються до публікації у вигляді каталогу.

Варто сказати, що більшість негативів мають номери, хоч на сьогодні не виявлено документального підтвердження, що ця нумерація є частиною інвентарної.

в ідентифікації пам’яток, які зараз перебувають в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику, головному зберігачу Г. Полюшко, співробітникам А. Яненко і Р. Качану.

Друга частина – пам'ятки Стародавнього Єгипту, які зберігались в музейній колекції Києва на час фотографування. Цей час можна визначити як друга половина 1930-х рр., про що буде сказано далі. Ця колекція складається з 108 негативів [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 1–108]. Як і у випадку з репродукціями, тут є негативи маленького і великого розмірів. Починаються ці негативи з номеру 24 і закінчуються номером 251, але ця нумерація не суцільна. Номери першої сотні взагалі переважно одиничні, ряди номерів другої сотні перериваються відсутністю низки інших номерів. Якщо орієнтуватись на співвідношення наявних нині пластин (108) і останнього номеру (251), то виходить, що більша частина із негативів, що зображали саме єгипетські артефакти, втрачена, чи ще не віднайдена. Як зазначила Г. Станиціна, інша частина цієї колекції негативів може виявитись у архівах інших інституцій, між якими поділили фонди Інституту історії матеріальної культури, чи в результаті інших переміщень колекцій. До окремих із цих пластин також приклеєні шматки паперу із підписами до ілюстрацій, у яких зазначено, що це процес реставрації саркофагу. Наприклад, негатив № 65 має напис на папері: “65. *Египет. Процес реставрації саркофага*”² [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 95]. Ці підписи мають велику історичну цінність, адже вони засвідчують факт, що в Києві у другій половині 1930-х рр. хтось здійснював не лише фотографування, а й реставрацію давньоєгипетських об'єктів.

На разі не зрозуміло, чи ці дві частини були ілюстративним рядом до однієї книги, яка, можливо, мала стати каталогом музейних об'єктів давнього Єгипту, які зберігали в одному із музеїв Києва, чи це дві незалежні роботи. Якщо це одна збірка, то це мала бути дуже велика за обсягом книга, з великою та багато ілюстрованою передмовою, яка присвячувалась історії та культурі Єгипту. Нумерація в обох частинах репродукцій і фотонегативів київських пам'яток, майже не повторюється, більше того, номери негативів репродукцій та номери негативів із зображеннями київських об'єктів гарно доповнюють один одного в першій сотні номерів, що нібито може бути підставою для того, щоб вважати що це одна книга, в якій таким чином було як мінімум 251 ілюстрація, чи один альбом або ще якийсь проект, якщо вважати, що світлин забагато для книги. Але є один збіг – одна репродукція, яка має номер 24 і підпис: “24. *Египет. Наказание неплательщиков податей*” [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 125] з відповідним зображенням, і такий же номер має ще один негатив [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 20], на якому зображено бічна сторона скрині саркофагу, який нині зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (Фонди НКПІКЗ, КПЛ-Арх-828). З цієї причини, а також зважаючи, що значна частина номерів відсутні, не можна цілком ствердно сказати, що це одна й та ж нумерація, а не дві.

Водночас, якщо для нумерації репродукцій, які йдуть першими, проглядається певна система, нумерація тієї частини негативів, яка репрезентує давньоєгипетські об'єкти, не співпадає із порядком їхнього фотографування, і в результаті зображення одного і того ж предмета з різних боків виявляється розкиданим по різних номерах. Наприклад, маска римського періоду, яка нині зберігається в Національному музеї мистецтв імені Богдана та

Рис. 2. Фотонегатив № 109. Репродукція ілюстрації, що зображає Великого Сфінкса

Fig. 2. Photographic negative № 109. Reproduction of some illustration picturing the Great Sphinx

² Тут і далі подано зі збереження орфографічних особливостей оригіналу.

Варвари Ханенків, відтворена на негативах із такими номерами № 238, 245, 246, 249, 250, 251 (рис. 3) [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 78–83].

Навряд чи в книзі мали бути представлені пам'ятки в такому хаотичному порядку. Наприклад, щоб низка світлин одного предмету переривалася фотографією іншого предмету. Якщо припустити, що ці негативи виникли в результаті документування процесу реставрації давньоєгипетських об'єктів, то в цьому випадку теж незрозумілою є їхня хаотична нумерація.

Рис. 3. Фотонегатив № 78. Маска, яка нині зберігається в Національному музеї мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків

Fig. 3. Photo negative № 78. Mask, now is in the Bohdan and Varvara Khanenko's National Museum of Arts

Отже, це змушує дійти висновку, що нумерація негативів зроблена пізніше, ймовірно, людьми, які не брали участі у процесі фотографування цих пам'яток, і які із самими давньоєгипетськими артефактами не знайомі, тому проставляли номери в порядку, в якому брали з певного місця, першу скляну пластину, що потрапляла під руку. Оскільки, як уже зауважували, при нумеруванні негативів – репродукцій все ж таки певний порядок прослідковується, і якщо зважати на той факт, що вони в основному менші, ніж номери тих негативів, що показують київські об'єкти, то, можливо, що нумерація репродукцій, як і підписи до них якраз належать тим, хто готував репродукції до публікації, якщо це була одна книга чи один проект. А далі, можливо, ця робота над книгою про історію і культуру Стародавнього Єгипту (чи вступу до каталогу) була перервана із якихось причин, як і фотодокументування давньоєгипетських пам'яток. А нумерація скляних пластин здійснена чи продовжена через певний період вже співробітниками архіву, куди потрапили ці негативи. Ймовірно, що репродукції та негативи, зроблені в процесі реставрування давньоєгипетських речей, були тоді об'єднані випадково.

На разі можна встановити приблизну дату, коли мало місце проведення реставрації та фотографування артефактів. Справа в тому, що у процесі розкриття саркофагів та їхнього всебічного фотографування, мумії, які там зберігались, були вийняті, їх поклали на підлозі, підстеливши під них газети. Мумії так і сфотографували, таким чином, негативи зафіксували дату *ante quad non*. На негативі № 72 видно, що це газета "Известия", і її український відповідник "Вісті" (рис. 4) [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. № 72]. Крім того, видно також заголовок однієї із статей, російськомовних "Известий": "...передовых комбайнеров и комбайнерок СССР...". Нижче проглядаються ще два заголовки: "Речь тов. Г.С. Марджаняна" та "Речь тов. С.Г. Агеева". Тобто, це число "Известий" повідомляє про з'їзд комбайнерів СРСР, який відбувся 1 грудня 1935 р. "Совещание передовых комбайнеров и комбайнерок СССР с членами ЦК ВКП(б) и Правительства"³. Перевірка підшивки цього періодичного видання виявила, що це дійсно газета "Известия" від 3 грудня 1935 р., № 280 (5833), яка на другій сторінці має вказаний заголовок статті і речі двох цитованих передовиків виробництва (рис. 5).

Місце проведення цього фотографування – це одне із приміщень на території нинішнього НКПІЗ, яке у 1930-х рр. займали реставраційні майстерні.

³ Дякую Сергію Павленку, співробітнику Інституту археології НАН України, який підказав мені дату цієї події та звернув увагу на існування відповідних матеріалів за темою цього з'їзду, які засвідчують, що вказані доповідачі – передовики-учасники цього з'їзду, що полегшило пошуки дати газети.

Проглянувши візуальний ряд давньоєгипетських предметів, що зображені на негативах, я змогла встановити, що частина з них показує об'єкти, які нині зберігаються в таких музеях Києва, як Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків та НКПІКЗ, або в Одеському археологічному музеї НАН України, куди були свого часу передані разом із іншими давньоєгипетськими речами із київських музеїв [Romanova, 2008, p. 337].

Рис. 4. Фотонегатив № 72. Мумія на газеті “Известия”
Fig. 4. Photographic negative N 72. A mummy is put on the newspaper “Izvestiya”

який здійснив серію описів давньоєгипетських пам'яток в різних музеях тодішньої Російської імперії станом на 1900 р., зокрема, в музеях Одеси та Києва, про що буде сказано детальніше трохи згодом.

Дослідження історії збирання колекції Одеського археологічного музею проводили співробітники цього музею, значний внесок тут зробив С. Доніч⁴, згодом був продовжений Л. Латишевою [Латышева, 1963, с. 123–129], а потім Н. Доконт [Доконт, 1965, с. 206–212], яка працювала у тісній співпраці з російськими дослідниками О. Берлевим⁵ та С. Ходжаш. Саме завдяки сукупній роботі усіх цих дослідників з архівними матеріалами та документацією музеїв на сьогодні відомий факт, що одеська колекція комплектувалась частково із київських пам'яток Стародавнього Єгипту. Варто зазначити, що вказані російські єгиптологи не обмежились лише вивченням давньоєгипетських об'єктів в музеях Одеси чи Києва, а провели колосальну роботу зі збору інформації про пам'ятки Стародавнього Єгипту, що перебували в музеях СРСР, їхнього опису та каталогізації. Її результати увінчались англomовним каталогом, який вийшов у Швейцарії вже після розвалу самого Союзу [Berlev, Hodjash, 1998]. У приватній розмові із автором цієї статті С. Ходжаш повідомила, що в зв'язку із грандіозністю завдань, вони з О. Берлевим зосереджувались насамперед на самих пам'ятках Стародавнього Єгипту (в тому числі тих, що зберігаються в музеях Києва, Одеси та інших міст України), їхньому дослідженні і виданні, ніж на розшуках в архівах інформації щодо історії їх потрапляння в музеї та історії зберігання, експонування чи реставрації. Дійсно таке завдання передбачало б

⁴ Його спадщина залишилась майже не опублікованою [Романова, 2004, с. 12–23].

⁵ Неопублікований каталог давньоєгипетських пам'яток із Одеського археологічного музею, підготовлений Н. Доконт і О. Берлевим, який нині зберігається в Науковому архіві Одеського археологічного музею, включав, зокрема, і нарис про окремі епізоди з історії єгипетської збірки цього музею [НА ОАМ НАНУ, без номера: Берлев О.Д., Доконт Н.Г. Каталог памятников Древнего Египта Одесского археологического Музея АН УССР. Одесса, 1983, машинопис, с. 1–11].

багаторічні пошуки в десятках архівів у різних містах і різних республіках СРСР, і було неможливим для двох дослідників. І на разі ця тематика ще залишається величезним цілинним полем, яке лише почали розорювати.

Рис. 5. Газета "Известия" від 3 грудня 1935 р., № 280 (5833)

Fig. 5. The newspaper "Izvestiya", issue from December, 3, 1935, N 280 (5833)

Александровича. Тут на 1905 р. було 135 давньоєгипетських артефактів, закуплених для музею Б. Ханенком в Каїрі⁷. Інформацію про це В. Хвойка вмістив у своєму "Покажчику", де зокрема писав: *"Предметы из собрания египетских древностей, находящихя в нашем музее, приобретены в Египте и, за немногим исключением, куплены в Каире, в египетском музее, который продаёт дубликаты предметов, происходящих из раскопок. Конечно, собрание нашего музея дает только весьма слабое понятие об искусстве древнего Египта, но все же оно может служить для характеристики его бытовой стороны, собрание египетских памятников, получившее ныне только основание, при сочувствии любителей просвещения, может пополниться и занять в нашем музее соответствующее значение"* [Киевский художественно-промышленный..., 1905, с. 57].

Значну колекцію давньоєгипетських пам'яток мав на початку ХХ ст. Археологічний музей при Імператорському університеті Святого Володимира. Вона нараховувала 33 артефакти, зокрема ушебті, статуетки єгипетських божеств, скарабеї, фрагменти мумій, а також два саркофаги, перелік цих пам'яток відомий завдяки опису Б. Тураєва [Тураєв, 1900, с. 198–208]. Ці саркофаги обидва є на фотонегативах із колекції НА ІА НАН України, обидва вони зараз

У Києві на початку ХХ ст. було декілька музеїв, у яких зберігались пам'ятки давнього Єгипту, крім того, тут існували ще декілька приватних колекцій. Якщо у 2014 р. на конференції Ханенківські читання я озвучувала загальну цифру як не менше ніж 400 давньоєгипетських артефактів у Києві [Романова, в друці], то в результаті дослідження нових архівних матеріалів, можна сказати, що їх було понад 568 як мінімум.

Найбільшою колекцією міг похвалитися Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії. Покажчик збірки цього музею, складений М. Петровим, принаймні його друге видання 1897 р., фіксує тут 241 предмет Стародавнього Єгипту (мумія, статуетки, скарабеї, папіруси та інші артефакти) [Петров, 1897, с. 1–6]⁶. Цей "Покажчик" став основою для опису Б. Тураєва, до якого увійшла 201 пам'ятка, і ще декілька артефактів, позначених російським єгиптологом як *"бронзи александрійські"*, без зазначення їхньої кількості [Тураєв, 1900, с. 191–198].

Другою за кількістю єгипетських пам'яток збіркою в Києві був Київський художньо-промисловий і науковий музей Його Величності Государя Імператора Ніколая

⁶ Дякую Роману Качану за надання мені доступу до цього каталогу.

⁷ [Киевский художественно-промышленный ..., 1905, с. 52–63]; ту ж кількість пам'яток в цьому музеї і ті ж обставини їхньої купівлі фіксує перевидання цього Покажчика 1908 р. [Киевский художественно-промышленный ..., 1908, с. 53–61].

перебувають в Одеському археологічному музеї НАН України, куди були перевезені 1959 р. [Romanova, 2008, р. 337]. Це саркофаг Несі-мут (нині ОАМ НАН України, інв. № 71695), який разом з іншими саркофагами входив до подарунку хедіва Єгипту Аббаса II Хельмі Росії, і коли в 1894 р. був привезений до Одеси, потрапив за розподілом до університету Святого Володимира в Києві (рис. 6). Окрім нього, тут ще був саркофаг Хонсу-ірдіс (нині ОАМ НАН України, інв. № 71700) (рис. 7).

Також варто згадати, мабуть, найбільшу київську приватну колекцію, яку зібрав художник і дослідник стародавнього мистецтва проф. Адріан Вікторович Прахов, яка включала 159 пам'яток [Тураєв, 1900, с. 208–217], в тому числі статуетки, ушебті, фрагменти саркофагів, ієратичний папірус, фрагменти мумій тощо. Ймовірно, що деякі із предметів, представлених на негативах НА ІА НАН України, можуть походити із його колекції, наприклад, рука людської мумії, хоч для точного визначення чи спростування цього припущення варто продовжувати архівні пошуки.

Рис. 6. Фотонегатив № 66. Віко жіночого саркофага, нині зберігається в Одеському археологічному музеї НАНУ, інв. № 71695

Fig. 6. Photographic negative № 66. Lid of female coffin, now Odessa Archaeological Museum of NASU, inv. nr. 71695

можна зробити висновок, що ці негативи фіксують окремі пам'ятки вказаних музеїв. Цей факт, в свою чергу, засвідчує, що на середину 1930-х рр. давньоєгипетські артефакти перебували якщо не в одній колекції, то хоча б в одному місці.

Єгипетська колекція Церковно-археологічного музею, очевидно, перейшла разом із іншими до створеного на початку 1920-х рр. Музею культів і побуту⁸, який пізніше, після реорганізації, увійшов до складу державного історико-культурного заповідника "Всеукраїнський музейний городок" (у 1931 р. у складі заповідника створили відділ – Музей історії релігії). Коли 29 вересня 1926 р. був створений Всеукраїнський музейний городок [Полюшко, 2012, с. 40–56], сюди поступово звозились експонати із інших музеїв Києва. Так, у зв'язку з ліквідацією Археологічного музею при Інституті народної освіти, який замінив університет Святого Володимира, єгипетські речі разом із іншими пам'ятками цього музею були передані до Всеукраїнського музейного городка 1928 р., про що свідчать протоколи про розподіл майна

Не буду детально зупинятися на всіх пертурбаціях і змінах, які пережили ці музеї після 1917 р. у зв'язку із політичними подіями на теренах України та колишньої Російської імперії. Відзначу, що єгипетські колекції трьох вищезгаданих музеїв, схоже, були зведені до однієї. Порівнюючи інформацію про склад київських колекцій із "Покажчика" до колекцій Церковно-археологічного музею, складеного М. Петровим [Петров, 1897, с. 1–6], та таких же "Покажчиків" Київського художньо-промислового і наукового музею, виданих свого часу В. Хвойкою [Киевский художественно-промышленный..., 1905, с. 52–63; 1908, с. 53–61], разом із описом київських колекцій Бориса Тураєва [Тураєв, 1900, с. 179–217] з одного боку, і зовнішній вигляд саркофагів та інших артефактів, зображених на негативах НА ІА НАН України,

⁸ Про створення Музею культів і побуту див. [Качан, 2006, с. 9–10].

Рис. 7. Фотонегатив № 38. Віко жіночого саркофага, нині зберігається в Одеському археологічному музеї НАНУ, інв. № 71700

Fig. 7. Photographic negative N 38. Lid of female coffin, now in Odessa Archaeological Museum of NASU, inv. nr 71700

арк. 33–33 зв, 34]¹⁰, тоді як “Покажчики” 1905 і 1908 рр. фіксували 135 пам’яток, але натомість, цей архівний документ, схоже, додає нові предмети, які були подаровані музею не Богданом і Варварою Ханенками, а іншими особами. Того ж 1924 р. Перший державний музей перейменовано на Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, а 1935 р. – перевезено на територію Всеукраїнського музейного городка.

Серед матеріалів Київського художньо-промислового і наукового музею, згаданих у “Покажчиках” (1905, 1908), є дерев’яний зовнішній саркофаг пізньої чи навіть птолемеївської доби, чотирикутної форми зі склепінчастим віком, добре описаний і добре пізнаваний [Київський художественно-промисловий..., 1905, с. 58, № 2; 1908, с. 58, № 2]. Він представлений на негативах Інституту археології [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. 1–14] (рис. 8), що засвідчує, що його реставрували на території ВМГ, хоч на разі нема ясності, чи він, як і інші давньоєгипетські пам’ятки із цього музею, були об’єднані в одну колекцію разом з тими, що належали Музею історії релігії, чи вони просто одночасно перебували на реставрації в реставраційних майстернях ВМГ, але юридично залишались в різних колекціях різних інституцій. Це питання потребує додаткового дослідження.

Коли Всеукраїнський історичний музей (з 1936 р. – Центральний історичний музей) розгорнув свою експозиційну діяльність на території колишньої Києво-Печерської лаври. Він мав декілька відділів і декілька виставок, серед них і виставку пам’яток Єгипту, про це можна судити із Покажчика музею, виданого 1941 р., в якому фіксується ця виставка, і вказано, що її підготувала Ф. Штігельман [Короткий довідник, 1941, с. 4–5]. Негативи із НА ІА НАН України засвідчують, що окремі пам’ятки цієї давньоєгипетської колекції фотографували і реставрували в реставраційних майстернях на території ВМГ в другій половині 1930-х рр. Вони ж фіксують, що разом з цими пам’ятками, проводили фотографування та реставрацію пам’яток Музею історії релігії, колекція якого, очевидно, включала дві збірки єгипетських артефактів –

цього музею [ІР НБУВ, ф. X, спр. № 10100; № 10102; № 10105]⁹. Саме саркофаги із цього музею показані на досліджуваних негативах, запис про підготовку до їх реставрації в 1929 р. теж знайдено, про це буде сказано окремо трохи згодом.

Давньоєгипетські матеріали із Першого державного музею, який постав 1919 р. на місці Київського художньо-промислового і наукового музею, станом на 29 серпня 1924 р. ще зберігались в музеї, у археологічному відділі. Про це свідчить архівний документ, що нині зберігається у Науковому архіві Національного художнього музею України, – перелік давньоєгипетських речей археологічного відділу цього музею. На жаль, цей перелік не повний, оскільки вціліли не всі його сторінки, він перелічує 75 давньоєгипетських артефактів [НА НХМУ, оп. 1, од. зб. 33,

⁹ Дякую Анні Яненко за те, що вона звернула мою увагу на існування цих документів.

¹⁰ Висловлюю свою подяку Юлії Зінов’ївій, ученому секретарю Національного художнього музею України за ознайомлення мене із цим документом.

Рис. 8. Фотонегатив № 2. Дерев'яний прямокутний саркофаг зі склепінчастим віком, який був закуплений Б. Ханенком у Каїрському музеї для Київського художньо-промислового і наукового музею

Fig. 8. Photographic negative 2. Wooden rectangular coffin with vaulted lid, which was bought by B. Khanenko from Cairo Museum for the Kyiv Museum of Arts, Crafts and Sciences

певний час її завідувачем [Тимченко, 2001, с. 53]. У цьому дослідженні не ставиться за завдання повністю схарактеризувати всі сфери його реставраторської діяльності, тут прослідковується лише та її частина, що стосується саме опрацювання ним пам'яток Стародавнього Єгипту.

Коротку біографію М. Касперовича свого часу написав В. Зуммер, вона зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтв України. Із цього документу якраз і стає відомо про те, що М. Касперович *“Провів дуже копійку роботу відновлення прикрашеного живописом стародавнього єгипетського саркофагу (1936) і под. Реставрував музейні збірки інших міст України, – харківського Художньо-історичного музею (1928) і інші.”* [ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, спр. 819, док. 1, арк. 1]. Ця дата узгоджується із датами газети *“Известия”* (грудень 1935 р.), на яку була викладена мумія для фотографування. Але підготовчі роботи до реставрування самих давньоєгипетських пам'яток розпочалися задовго до 1935–1936 рр.

Документи ЦДАВО України засвідчують, що М. Касперович вперше почав займатися давньоєгипетськими пам'ятками у 1924 р., принаймні у *“Відчиті по реставраційній майстерні”*, написаному ним особисто і датованому періодом від 1 жовтня 1924 р. до 24 липня 1925 р., знаходимо запис: *“4) зробив опис стану і техніки 4 енкаустичних ікон (№№ 3319, 3316, 3318, 3317) і єгипетської маски (№ 1) / 15 днів”* [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 3].

Ймовірно, що в наступних роках підготовчі роботи для проведення реставрації давньоєгипетських об'єктів не проводили, аж до 1928 р., принаймні про них відомостей не виявлено. У 1928–1929 рр. розроблений проект для зберігання та реставрації давньоєгипетських саркофагів, про це повідомляється у відповідному *“Звіті за пророблену роботу Реставраційної Майстерні Станкового Малярства при Всеукраїнському Музейному Городкові за час з 1 травня 1928 р. по 1/V-1929 р”* [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 12]. Також в цей період складені описи стану єгипетських саркофагів збірки ВМГ, принаймні про

ту, що була в Церковно-археологічному музеї, і ту, що була в Археологічному музеї університету Святого Володимира, про що вже вказувалось вище.

Таким чином, можна констатувати, що фотографування давньоєгипетських пам'яток було частиною підготовчих робіт та частиною самого процесу реставраційних робіт в реставраційних майстернях Всеукраїнського музейного городка. Крім того, вже можна назвати ім'я того, хто робив реставрацію цих пам'яток.

Пошуки в архівах дозволяють припустити, що реставратором, який здійснював в другій половині 1930-х рр. реставрацію давньоєгипетських об'єктів, був відомий художник і реставратор Микола Іванович Касперович (1885–1938), учень М. Бойчука, який навчався реставраційної майстерності свого часу в Парижі і відомий як реставратор ікон та станкового живопису [Тимченко, 2001, с. 48–71]¹¹. Коли при ВМГ створено реставраційну майстерню, він почав працювати там, спочатку як єдиний штатний реставратор, а коли кількість реставраторів збільшилась, він навіть був

¹¹ У визначенні його як реставратора єгипетських пам'яток завдячую допомозі відомого сучасного мистецтвознавця та реставратора, кандидата мистецтвознавства Тетяни Тимченко.

це вказано у “Звіті за пророблену працю в Реставраційній Майстерні Станкового Малярства при В.М.Г. за час від 1/Х–1928 р. по 1/Х–1929 р.”: “4. Складено описи стану єгипетських саркофагів збірки ВМГ” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 11зв.].

Рис. 9. Фотонегатив № 18. Скриня саркофагу та мумія, нині зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (КПЛ-Арх-828)
Fig. 9. Photographic negative N 18. Coffin case and mummy, now in National Kyiv-Pechersky Historical and Cultural Preserve (inv. nr KPL-Arch-828)

(1 жовтня 1929 р. – 1 жовтня 1930 р.), такий проект було вироблено [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 23–23зв.], і разом з тим, в цьому звіті в розділі про організаційну та науково-дослідну роботу реставраційної майстерні є пункт про проведення дослідження техніки створення стародавніми єгиптянами їх малювання: “2. Дослід техніки малювання, що полягали в описах стану єгипетських саркофагів та збірки Грецьких ікон також малювання XVII–XVIII ст. з рельєфним тлом” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 23зв.; Тимченко, 2001, с. 54].

У науковому плані Реставраційної майстерні на наступний рік (1 жовтня 1930 р. – 1 жовтня 1931 р.) передбачено: “3. Помістити єгипетські саркофаги до нових меблів” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 28]. Негативи на склі із НА ІА НАН України репрезентують окремі пам’ятки стародавнього Єгипту вже в скляних вітринах [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. № 17, 18, 104], засвідчуючи таким чином, що такі “спеціальні меблі” дійсно були виготовлені.

Як впливає зі звіту за 1932 р., діяльність Всеукраїнських художньо-реставраційних та репродукційних майстерень велася в дуже складних умовах, не було певності навіть в тому, чи продовжуватиме ця інституція своє існування [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 528, арк. 34]. Звіт за цей рік не згадує про які-небудь роботи із єгипетськими об’єктами, за винятком реставрації двох єгипетських артефактів зі скла, проведеної реставратором Д. Трипільським [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 528, арк. 37, арк. 44]. Таким чином, сучасним дослідникам стає відомим ім’я ще одного реставратора, який працював із єгипетськими пам’ятками, а точніше, зі склом Єгипту періоду середньовіччя. Варто зазначити, що наявні нині фотонегативи НА ІА НАН України не показують жодних скляних виробів, які б точно мали давньоєгипетське походження.

Однак уже в наступному плані роботи на 1933 р. запланували початок роботи саме над реставрацією саркофагів: “7. Переведення обслідування Єгипетської збірки ВМГ та переведення

пробних закріплень саркофагів” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 528, арк. 52зв.]. Цю роботу мала продовжити в 1934 р., принаймні в планах на 1933–1934 р. знову згадується серед завдань: “3. Дослідити та реставрувати Єгипетську збірку ВМГ (єгипетських саркофагів)” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 528, арк. 1зв.]. Збереглися навіть кошторис, в якому на реставрацію єгипетської збірки на 1933 р. закладено 1000 карбованців [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 528, арк. 11].

Варто сказати, що окрім реставраційних робіт, Реставраційна майстерня, а пізніше Всеукраїнські реставраційні майстерні ще від самого початку свого створення приділяли значну увагу фотографуванню об’єктів реставраційних робіт, тут організована фотонабораторія із штатним фотографом [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 9, 12, 15]. Усі реставраційні роботи мали обов’язково документуватися через фотографування і супроводжувались фотографуванням об’єктів реставрації на початку, в процесі, та в фіналі цієї роботи. Робилось декілька світлин, також документувалися пошкодження шляхом мікрофотографування, для цього залучалися ресурси мікрофотолабораторій Політехнічного інституту та Інституту судової експертизи [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 522, арк. 15].

Принцип необхідності такого фото-супроводу при реставруванні, який був запроваджений в діяльності Реставраційної майстерні ВМГ, пояснює наявність іноді двох світлин одного об’єкта з одного боку, як і велику кількість цих фотографій. Також серед досліджуваних негативів на склі можна виокремити ті, що показують різні етапи реставрації одного об’єкта. Відтак, можна стверджувати, що негативи НА ІА НАН України є документальним свідченням процесу фотографування давньоєгипетських пам’яток перед початком і в процесі їхньої реставрації. Чи планувалось надалі використати ці фотоматеріали для публікацій, зокрема для публікацій каталогу, на разі не відомо, як і невідомими залишаються ім’я чи імена тих фотографів, що робили знімки саме цих давньоєгипетських об’єктів, хоч тут можна висунути деякі припущення, про що буде сказано трохи нижче.

Роки 1932–1934 були трагічними для української науки й для українського суспільства взагалі: голодомор, масові арешти та розстріли української інтелігенції, реорганізація всієї структури української науки, закриття одних та відкриття інших інституцій. Поки що не можна напевно сказати, наскільки вплинули ці реорганізації на процес реставрації давньоєгипетських пам’яток, і чи дійсно такі роботи вели у 1933–1934 рр., чи саме реставраційні роботи над саркофагами розпочалися щонайраніше в грудні 1935 р., як засвідчує фотографія із мумією на газеті “Известия”. Поки нема підтверджень, що вони розпочалися раніше 1935 р.

Серед негативів на склі НА ІА НАН України є саркофаги та інші єгипетські речі, зняті в інтер’єрі, та один фотонегатив, який зображає реставратора за роботою [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. № 27] (див. статтю Г. Станиціної, рис. 8). Є ще декілька, де теж видно постать людини, але, як правило, без обличчя. Згаданий фотонегатив, єдиний, який показує всю постать реставратора, тому він має непересічне значення. Цей негатив зображає сивого чоловіка із віком саркофагу. Дата цього фото, за аналогією із іншими фотографіями, буде або 1935 р., або трохи раніший чи пізніший рік із середини 1930-х рр.

У Центральному державному архіві літератури і мистецтв України зберігається групове фото 1910 р. (копія), що має підпис: “Є.М. Бойчук у групі з дружиною, М. Касперовичем, С. Бодуен-Де-Куртене та ін.” [ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, спр. 716, док. 1, арк. 1], на якому представлений і Микола Касперович, на той час молодий чоловік. Звичайно, що порівняння світлин різної давності не дає беззаперечних підстав для висновку про ідентичність. Більше того, на фотонегативі із НА ІА НАН України чоловік показаний радше в профіль, але, на обох фотографіях (тій, яка зображає М. Касперовича в Парижі у 1910 р.), і у дослідника біля саркофагу – присутній дуже характерний профіль носа. Тому вважаю за можливе висунути припущення, що фото реставратора біля віка саркофагу є однією із пізніх фотографій Миколи Касперовича.

Сукупний аналіз матеріалів різних архівів та інформації, що дають самі негативи на склі, супроводжуючі написи, періодика досліджуваного часу, є підставою констатувати, що сам процес реставрації пам'яток стародавнього Єгипту проводився Миколою Івановичем Касперовичем у 1928–1936 рр. у Реставраційній майстерні ВМГ Всеукраїнських художньо-реставраційних та репродукційних майстерень, хоча не можна бути певним в тому, що реставрація не мала перерв. Так, відомо, що з червня 1930 р. і до кінця функціонування реставраційної майстерні ВМГ, коли вона юридично ліквідована, а фактично реорганізована у ВХРРМ, М. Касперович припинив свою роботу в ній [Тимченко, 2001, с. 55], натомість він розпочав співробітництво із ВХРРМ.

Тут варто сказати декілька слів про інших реставраторів, які могли працювати разом з М. Касперовичем над єгипетськими саркофагами. До 1927 р. М. Касперович був єдиним офіційним співробітником реставраційної майстерні ВМГ, який займався реставрацією станкового живопису, 1927 р. сюди прийшов ще один реставратор – художник К. Кржемінський [Тимченко, 2001, с. 53]. Через рік один, а потім і ще один сини М. Касперовича, Іван і Тодось зачислені як *“технічні реставратори”*, фактично вони працювали помічниками свого батька [Тимченко, 2001, с. 53]. Після реорганізації майстерні у ВХРРМ восени 1931 р. у штаті з'явилося ще два реставратори станкового живопису – П. Таранущенко і Коленко, не кажучи про реставраторів інших видів матеріалів [Тимченко, 2001, с. 58]. При цьому К. Кржемінський і М. Касперович були, кажучи сучасними термінами, провідними реставраторами, які виконували найбільший обсяг роботи та найскладніші ділянки, а нові співробітники – їхніми помічниками та фактично учнями, їм доручали легші випадки, підготовчі роботи тощо. Утім, щодо згаданих осіб поки що не виявлено жодних відомостей, які б пов'язували їх із реставрацією давньоєгипетських пам'яток. Це ж можна сказати і щодо художника і реставратора К. Кржемінського. Крім того, цього реставратора звільнили 1933 р. під час *“чисток апарату музейного Городка”* [Тимченко, 2001, с. 59], що робить проблематичним припущення, що він міг реставрувати експонати протягом 1935–1936 рр.

Варто зауважити, що Іван Касперович, син Миколи Касперовича, фотографував ті об'єкти, що реставрували в майстерні. Після реорганізації майстерні ВМГ на ВХРРМ, він став там штатним фотографом [Тимченко, 2001, с. 53, 58], в обов'язки якого входило фотодокументування перед реставрацією, документування проблем експонатів та процесу реставрації. Отже, існує велика ймовірність, що саме він зробив фотонегативи давньоєгипетських пам'яток, які є об'єктом уваги в цій статті.

Грунтуючись на викладених вище матеріалах архівів та порівнюючи інформацію, яку можна отримати із аналізу зображень на негативах на склі, тепер можна хоч частково заповнити лакуну щодо інформації про діяльність ВХРРМ після 1934 р., адже у архівних документах свідчень щодо цього, як зазначає Т. Тимченко, не виявлено [Тимченко 2001, с. 59]. Таким чином візуальні матеріали гарно доповнюють текстову інформацію, фотонегативи на склі з НА ІА НАН України засвідчують один із епізодів діяльності реставраційних майстерень в 1935–1936 рр. Цілком ймовірно, що якісь із цих негативів зроблено і в 1937–1938 рр., але точно встановити це на разі не можливо.

Спробуємо деталізувати, яку саме нову інформацію дають досліджувані негативи. Зараз можна ідентифікувати 12 пам'яток Стародавнього Єгипту, які зображені на цілій низці негативів, і залишаються 16 одиничних негативів, на яких зафіксовані пам'ятки чи їх деталі, які неможливо з певністю співвіднести із вже ідентифікованими, хоч цілком можливо, що вони зображають певні деталі вже ідентифікованих об'єктів. На світлинах є такі артефакти, як скринька для ушебті, дерев'яний чотирикутний саркофаг із склепінчастим віком, два антропоморфних жіночих саркофаги, обидва мають скриню і віко, і нині перебувають в ОАМ (ОАМ, інв. № 71695; інв. № 71700, про них вже згадувалось вище), віко жіночого саркофагу та окремо скриня іншого (чоловічого) саркофагу (рис. 9) і віко ще одного саркофагу (всі три об'єкти із НКПКЗ), дві маски (одна нині зберігається в Національному музеї мистецтв ім. Богдана та

Варвари Ханенків), дві мумії (на жаль, точно визначити, до яких саркофагів вони належать, важко) та рука від третьої мумії.

Є й два негативи, на яких зафіксовано фрагмент декорації на дерев'яній дошці, можливо, це вцілілі шматки саркофагів, чи інших давньоєгипетських речей із декорацією. Схоже, що вони не стосуються ідентифікованих речей [НА ІА НАНУ, ф. 57, оп. 1, од. зб. № 13, № 93]. Оскільки кожний із цих негативів одиничний, і нема ще подібних, які показували б той же об'єкт, не можна робити висновок щодо того, чи ці два фрагменти були лише сфотографовані, чи робили їхню реставрацію.

В сумі можна констатувати, що негативи показують процес фотографування та підготовки до реставрації, і самої реставрації десяти об'єктів (це якщо рахувати саму скриню саркофагів і їхнє віко як один експонат, а не як два, в такому разі їх буде 12), а не одного саркофага, як повідомив про М. Касперовича В. Зуммер. Але наявні фотографії не дають підстави для висновку, що всі перелічені артефакти були повністю відреставровані, частина показана в процесі реставрації, або просто є світлини, що засвідчують, що об'єкт фотографували, як, наприклад, мумії, чи згадувані вже два фрагменти декорації. Можна припустити, що реставраційні роботи розпочаті над десятком давньоєгипетських пам'яток, як мінімум, але перервані в зв'язку із арештом М. Касперовича. Принагідно варто сказати, що кількість задіяних пам'яток, яку видно завдяки негативам НА ІА НАН України, показує, яким значним був масштаб реставраційної діяльності саме давньоєгипетських об'єктів.

3 березня 1938 р. М. Касперович був заарештований, а 7 травня цього ж року – розстріляний [Білокінь, 1992, с. 49–54]. Отже, стає зрозуміло, чому в нумерації негативів на склі з НА ІА НАН України присутній певний хаос. Під час арешту проведено обшук і більша частина особистих матеріалів М. Касперовича конфісковані. Як стверджує С. Білокінь, фотоапарат та фотоматеріали також були конфісковані, потім фотокамера та касети були повернуті сину М. Касперовича [Білокінь, 1992, с. 49–54], котрий теж працював в реставраційній майстерні. На разі не можна з певністю стверджувати, що наявні негативи на склі з НА ІА НАН України точно були серед конфіскованих та повернутих матеріалів, як і те, що вони точно до таких не належать. М. Касперович з родиною проживали в помешканні на території Києво-Печерської лаври, і невідомо, чи слідчі НКВС також вилучали та перевіряли документи на робочому місці реставратора в майстернях та у фотолабораторії. Але навіть якщо ці архіви не були погромлені в результаті арешту, матеріали, що залишились від перерваної роботи репресованого реставратора, лежали деякий час забутими та нерозібраними, і лише згодом хтось намагався їх хоч якимось чином впорядкувати.

Досліджувані негативи на склі з НА ІА НАН України перевертають бачення історії вивчення давньоєгипетських предметів на теренах України протягом ХХ ст., оскільки вони показують те, що не лише єгиптологи з Москви та Санкт-Петербурга, а й українські дослідники серйозно вивчали і робили реставрацію цих предметів, до того ж ще у 1920–1930-х рр., задовго до того, як ними зацікавились столичні радянські єгиптологи. Проблема полягає в тому, що радянська влада не дозволила українським вченим цю роботу продовжити, фізично знищивши їх. Їхній спадок залишився забутим і лише завдяки негативам на склі нині стало можливим це побачити.

ЛІТЕРАТУРА

Білокінь С. (1992). Смерть Миколи Касперовича // Розбудова держави. – № 2. – С. 49–54. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Kasperovych.html> – Дата звернення: 17.11.2016.

Доконт Н.Г. (1965). Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее // Вестник древней истории. – № 2. – С. 206–212.

ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 10100: Протокол засідання фахової комісії Укрнауки з розподілу майна Археологічного музею Київського ІНО 15/Х 1928 р. – Арк. 49–49 зв.

ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 10105: Зауваження техпідкомісії при складанні передаточних відомостей (додаток до протоколу комісії від 12/ХІ 1928 р.). – Арк. 55–55 зв.

ІР НБУВ. – Ф. X. – № 10102: Протокол засідання Фахової комісії Укрнауки з розподілу майна Археологічного музею Київського ІНО 21/Х 1928 р. – Арк. 51–51 зв.

Качан Р.І. (2006). Розвиток музейної справи на території Києво Печерської лаври у першій чверті ХХ ст. // Лаврський альманах. – Вип. 15. – С. 7–12.

Киевский художественно-промышленный и научный музей Его Величества Государя Императора Николая Александровича. Отдел археологии. Краткий указатель предметов. – Киев, 1905.

Киевский художественно-промышленный и научный музей Его Величества Государя Императора Николая Александровича. Отдел археологии. Краткий указатель предметов. – Киев, 1908.

Короткий довідник / Народний комісаріат освіти УРСР; Центральний історичний музей ім. Т.Г. Шевченка в м. Києві. – Київ, 1941.

Латышева Л.П. (1963). К истории египетской коллекции Одесского Археологического музея // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГАМ. – Одесса. – С. 123–129.

НА ІА НАНУ. – Ф. 57. – Оп. 1: Колекція негативів на склі: “Стародавній Єгипет”. – Од. зб. № 1–140.

НА НХМУ. – Оп. 1. – Од. зб. 33: Переписка с Государственным Эрмитажем, музеями, издательствами и др. организациями по вопросу приобретения и пополнения экспонатов и др. за 1924 год. – Арк. 33–34.

НА ОАМ НАНУ. – Без номеру: Берлев О.Д., Доконт Н.Г. Каталог памятников Древнего Египта Одесского археологического Музея АН УССР. Одесса, 1983, машинопис.

Петров Н.И. (1897). Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной Академии. Второе издание, исправленное и дополненное. – Киев.

Полюшко Г. В. (2012). Лаврський музей культур та побуту і перетворення його у 1920-х роках на історико-культурний заповідник // Українська художня культура: історія та сучасні проблеми. – К. – С. 40–56.

Романова О.О. (2004). Проблема авторства рукопису V.1123 Інституту Рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і наукова спадщина Сергія Володимировича Доніча // Східний світ. – № 2. – С. 12–23.

Романова О.О. Колекції давньоєгипетських пам'яток в музеях України: історія формування та проблеми дослідження // Матеріали Міжнародної конференції “Ханенківські читання – 2014. Колекції давнього мистецтва та археології в музеях: історія формування, проблеми вивчення та презентації. До 100-річчя від дня народження Ф.М. Штігельман”. Київ, 2014 р. – У друці.

Тимченко Т. (2001). Київська школа реставрації станкового малярства (1920–1930 рр.) // Пам'ятки України. – Ч. 4. – С. 48–71.

Тураев Б.А. (1900). Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях // Записки Восточного отделения (Императорского) Русского археологического общества. – XII. – СПб. – С. 179–217.

ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 522.

ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 528.

ЦДАМЛМ України. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 716. – Док. 1.

ЦДАМЛМ України. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 819. – Док. 1.

Berlev O.D., Hodjash S.I. (1998). Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt from the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States. (OBO SA 17). – Fribourg. – 328 p. – 208 plates.

Romanova O. (2008). History of the Egyptian collection of the Odessa Museum of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine // Studien zur Altägyptischen Kultur. Herausgegeben von Hartwig Altenmüller und Nicole Kloth. – Hamburg. – Band 37. – S. 327–338.

REFERENCES

- Bilokin, S. (1992). Smert Mykoly Kasperovycha. *Rozbudova derzhavy*, 2, 49–54, available at: <http://www.s-bilokin.name/Personalialia/Kasperovych.html> (in Ukrainian).
- Dokont, N.G. (1965). Drevneegipetskie pamjatniki v Odesskom gosudarstvennom arheologicheskom muzee. *Vestnik drevnej istorii*, 2, 206–212 (in Russian).

Instytut rukopysu Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. F. X. N 10100: Protokol zasidannia fakhovoi komisii Ukrnauky z rozpodilu maina Arkheolohichnoho muzeiu Kyivskoho INO 15/X 1928 r. Ark. 49–49 zv. (in Ukrainian).

Instytut rukopysu Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. F. X. N 10105: Zauvazhennia tekhpdkomisii pry skladanni peredatochnykh vidomosteï (dodatok do protokolu komisii vid 12/XI 1928 r.). Ark. 55–55 zv. (in Ukrainian).

Instytut rukopysu Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. F. X. N 10102: Protokol zasidannia Fakhovoi komisii Ukrnauky z rozpodilu maina Arkheolohichnoho muzeiu Kyivskoho INO 21/X 1928 r. Ark. 51–51 zv. (in Ukrainian).

Kachan, R.I. (2006). Rozvytok muzeinoï spravy na terytorii Kyievo Pecherskoï lavry u pershii chverti XX st. *Lavrskyi almanakh*, 15, 7–12 (in Ukrainian).

Kievskij hudozhestvenno-promyshlennyj i nauchnyj muzej Ego Velichestva Gosudarja Imperatora Nikolaja Aleksandrovicha. Otdel arheologii. Kratkij ukazatel' predmetov. Kiev (1905). (in Russian).

Kievskij hudozhestvenno-promyshlennyj i nauchnyj muzej Ego Velichestva Gosudarja Imperatora Nikolaja Aleksandrovicha. Otdel arheologii. Kratkij ukazatel' predmetov. Kiev (1908). (in Russian).

Korotkyi dovidnyk / Narodnyi komisariat osvity URSR; Tsentralnyi istorychnyi muzeï im. T.H. Shevchenka v m. Kyievi. Kyiv (1941). (in Ukrainian).

Latysheva, L.P. (1963). K istorii egipetskoï kolektsii Odesskogo Arheologicheskogo muzeja. *Kratkie soobshhenija o polevyh arheologicheskikh issledovanijah OGAM*. Odessa, 123–129 (in Russian).

Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. F. 57. Op. 1: Kolektsiia nehatyviv na skli: “Starodavniï Yehypet”. Od. zb. 1–140 (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv Natsionalnoho khudozhnoho muzeiu Ukrainy. Op. 1. Od. zb. 33: Perepiska s Gosudarstvennym Jermitazhem, muzejami, izdatel'stvami i dr. organizacijami po voprosu priobretennja i popolnennja jeksponatov i dr. za 1924 god. Ark. 33–34 (in Russian).

Naukovyi arkhiv Odesskogo arkheolohichnoho muzeiu Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. – Bez nomeru: Berlev, O.D. & Dokont, N.G. (1983). Katalog pamjatnikov Drevnego Egipta Odesskogo arheologicheskogo Muzeja AN USSR. Odessa, mashinopis (in Russian).

Petrov, N.I. (1897). *Ukazatel' Cerkovno-arheologicheskogo muzeja pri Kievskoj duhovnoj Akademii. Vtoroe izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe*. Kiev (in Russian).

Poliushko, H.V. (2012). Lavrskyi muzeï kultiv ta pobutu i peretvorennja yoho u 1920-kh rokakh na istoryko-kulturnyi zapovidnyk. *Ukrainska khudozhnia kultura: istoriia ta suchasni problemy*. Kyiv, 40–56 (in Ukrainian).

Romanova, O.O. (2004). Problema avtorstva rukopysu V.1123 Instytutu Rukopysiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho i naukova spadshchyna Serhii Volodymyrovycha Donicha. *Skhidnyi svit*, 2, 12–23 (in Ukrainian).

Romanova, O.O. Kolektsii davnoiehypetskykh pam'iatok v muzeïakh Ukrainy: istoriia formuvannja ta problemy doslidzhennja. *Materialy Mizhnarodnoi konferentsii “Khanenkovski chytannja – 2014. Kolektsii davnoho mystetstva ta arkheolohii v muzeïakh: istoriia formuvannja, problemy vyvchennja ta prezentatsii. Do 100-richchia vid dnia narodzhennja F.M. Shtitelman”*. Kyiv, 2014 r. in print. (in Ukrainian).

Tymchenko, T. (2001). Kyivska shkola restavratsii stankovoho maliarstva (1920–1930 rr.). *Pam'iatky Ukrainy*, 4, 48–71 (in Ukrainian).

Turaev, B.A. (1900). Opisanie egipetskykh pamjatnikov v russkikh muzejah i sobranijah. *Zapiski Vostochnogo otdelenija (Imperatorskogo) Russkogo arheologicheskogo obshhestva*, 12. Sankt-Peterburg, 179–217 (in Russian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv Ukrainy. F. 166. Op. 11. Spr. 522. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv Ukrainy. F. 166. Op. 11. Spr. 528. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzeï literatury i mystetstva Ukrainy. F. 358. Op. 1. Spr. 716. Dok. 1 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzeï literatury i mystetstva Ukrainy. F. 358. Op. 1. Spr. 819. Dok. 1 (in Ukrainian).

Berlev, O.D., & Hodjash S.I. (1998). *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt from the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States (OBO SA 17)*. Fribourg, 328 pp., 208 pl.

Romanova, O. (2008). History of the Egyptian collection of the Odessa Museum of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Studien zur Altägyptischen Kultur. Herausgegeben von Hartwig Altenmüller und Nicole Kloth*, 37. Hamburg, 327–338.

Стаття: надійшла до редакції 11.10.2016

прийнята до друку 1.11.2016

ANCIENT EGYPT IN KYIV: MIRRORED ON GLASS (COLLECTION OF GLASS NEGATIVES REPRESENTING ANCIENT EGYPT OBJECTS IN INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY OF NASU)

Olena ROMANOVA

*A.Yu. Krymsky Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
M. Hrushevsky Str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine, e-mail: olenaromanova@yahoo.com*

The present article opens the unknown page of the history of Museum collections of Ancient Egyptian objects in Kyiv during the late 30th of XX century. The visual primary sources are the main focus of researching; it is the collection of the negatives on glass of the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. There are two sets of the negatives in this collection. The first one (32 negatives) presents copies of several illustrations of some books, written in German, English, French, Italian, Polish and Russian. These negatives seem to be a part of illustrations prepared for unknown book, which studied the history and culture of Ancient Egypt.

The second set of negatives (108 objects) appear to belong to a group of photographic images made in process of restoration of Ancient Egyptian objects in the Restoration Workshop of the All-Ukrainian Museum City (Kyiv) since 1935. The objects represented on the negatives are wooden coffins, a box for shabties, mummies and their parts etc., 12 objects can be identified, in particular, two wooden coffins of Saint Vladimir University of Kyiv, one of them originates from the so-called Lot № 6 of Khedive's of Egypt gift to different countries in 1893–1894.

Based on the visual material from the Archive as well as on textual documents from other archives, the conclusion was made that restoration of Ancient Egyptian objects had been made by famous Ukrainian painter and art restorer M. Kasperovych. This person (who is known as an art restorer of European and Ukrainian paintings and icons) was arrested and murdered in 1938 during the repressions organized by Soviet authorities against Ukrainian intellectual elite. So his work and his heritage have been forgotten for decades, and have been open anew just now. The present paper allows observing some episodes of the restoration.

Key words: Ancient Egyptian objects in Ukraine, history of Kyiv museums, restoration of Ancient Egyptian objects, Mykola Kasperovych, negatives on glass of the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine.